

Úvaha nad budoucností katedry NRS resp. IMS

1. Retrospektiva

Občasná konjunktura diskusí o potřebě širší a dlouhodobé koncepce IMS a jeho jednotlivých součástí (kateder) provází tento ústav již od počátku tohoto století. Jejich iniciátorem a animátorem byl – což je signifikantní – právě „otec zakladatel“, prof. Jan Křen. Ten dal ústavu, který formálně vznikl po složitější konstitutivní fázi v r. 1994, základní půdorys (jenž byl následně dále upřesňován) a předložil i jeho počáteční koncepci, na níž se podíleli – a to i především aktivní účastí v předmětných diskusích – i Petr Mareš, Lenka Rovná, Jiří Pešek, tehdejší děkan fakulty Miroslav Petrušek a mnozí další. Tato koncepce se ukázala být v první dekádě existence ústavu nosná a progresivní, reflektující vývoj areálních (teritoriálních) studií ve světě na přelomu 80. - 90. let a adaptující je přiměřeně na české podmínky. Je ostatně příznačné, že zohlednění zahraničních trendů se v rámci omezených personálních a finančních možností výrazně projevilo na charakteru tehdy koncipované výuky a vědeckého zaměření – ústav nemohl mít globální ambici „obejmout“ předmětem svého zájmu celý svět, nýbrž koncentroval se logicky na volněji chápaný euroatlantický prostor. Tehdejší vedení např. nešetřilo energií, aby ještě před vznikem ústavu uspořádalo mezinárodní konferenci v Karolinu o praxi a vývoji teritoriálních studií (samozřejmě s důrazem na *german studies*, které byly prazákladem pražského ústavu). Tehdejší koncepce byla zkrátka „in“ – a to se projevilo i na velké podpoře (případně na neúspěšném odporu) vůči tomuto projektu z řady směrodatných míst.¹

Po první úspěšné dekádě existence ústavu vyvstala přirozeně potřeba bilance a případné revize. Ve většině srovnatelných zahraničních ústavů tehdy sílilo přesvědčení, že multidisciplinarita teritoriálních studií 80. a raných 90. let by měla přerůst v novou metodologickou kvalitu, tj. v interdisciplinaritu vyššího stupně vyjádřenou jednoduše (byť v negativním vymezení) v klasickém citátu Rolanda Barthesa: *“Chceme-li něco zkoumat interdisciplinárně, pak nestačí vybrat si ‘subjekt’ (téma) a obklopit jej dvojicí či trojicí vědních disciplín. Interdisciplinarita spočívá ve vytváření zcela nového objektu, který ‘nepatří’ k ani jedné z nich.”*² Tehdy také bylo možno zaznamenat pravidelné pokusy o vstup IMS do teoretických diskusí na toto téma (J. Pešek, M. Kunštát) na půdě příslušných mezinárodních asociací (Brémy, San Diego), na které však nebylo navázáno, mj. i ze zdánlivě banálních ekonomických důvodů (FSV neměla mechanismy, jak např. svým akademickým pracovníkům

¹ Základní představu o tehdejší, „předinternetovém“ stavu IMS poskytuje mnou sestavená informační brožura *Institut mezinárodních studií FSV UK. Základní informace* z r. 1995 (o rok později vyšla i německy). Většina referátů tehdejší konference v Karolinu byla vydána in: KŘEN, J.(ed.): *Německá a rakouská studia v České republice a ve světě*. Praha 1994. Dobrý přehled o německých teritoriálních studiích (s důrazem na nejfrekventovanější „německá kulturní studia“) v 80. a 90. letech (zejména v USA a v Kanadě) včetně antologie důležitých teoretických textů k tématu přinesli KACANDES, I.-DENHAM, S. -PETROPOULOS, J.: *A User's Guide to German Cultural Studies*, Ann Arbor (MI) 1997.

² Překlad M. K. podle KACANDES, I.: *Ein Überblick zu der Situation von „German Studies“ in Nordamerika*. Dartmouth Hall Hanover (NH) 2001, s. 2; Desetiletou bilanci IMS jsem představil in: *Mezinárodní teritoriální studia (area studies) na Karlově univerzitě v Praze*. Česko-slovenská historická ročenka 2003 (= sborník referátů z Českého historického fóra v Bratislavě 9.4. 2003, ed. V. Goněc). Brno 2004, s. 201-208. V upravené verzi byl tento text dostupný i na starších webových stránkách FSV UK.

hradit nemalé členské příspěvky v mezinárodních vědeckých společnostech atd.). Prof. Jan Křen se opakovaně snažil – již jako emeritus - zvrátit určitý stagnační trend na IMS, po r. 2000 stále zjevnější: ústav jako by se perpetualizoval ve stávající podobě, resp. extenzivně se rozšiřoval co do počtu zkoumaných a tradovaných teritorií, studijních oborů a systemizovaných míst, nicméně na původním teoretickém základu z 90.let. Prof. Křen však opakovaně zval členy institutu k neformálním diskusím, zorganizoval např. i velmi podnětnou debatu v restauraci *U Bubeníčků* na Novém Městě Pražském, z níž vzniklo i několik textů k další diskusi (nejrozsáhlejší z nich dodal tehdejší doktorand Kryštof Kozák).

2. První velké rozcestí - či scestí ?

Tyto diskuse však nikdy nevyústily v adopci koncepčních změn, které by odpovídaly dané době – době, v níž navíc koncept areálních studií začal erodovat resp. procházet určitou krizí, mj. i proto, že v sobě obsahuje *contradictio in adiecto*: mateřské disciplíny existující suverénně a samostatně (historické vědy, politologie, mezinárodní vztahy aj.), totiž na ně hledí s nedůvěrou, resp. jim přiznávají pouze pragmatický smysl v oblasti výuky a profesní přípravy pro některá atraktivní „širokospektrální“ povolání, kde význam oceňovaných (ale i pohrdaných) *soft skills* je větší než obvykle (žurnalisté, diplomaté atd.). První dekáda 20. století se ovšem bezpochyby nesla – abychom zde identifikovali i pozitivní trendy - ve znamení zkvalitnění výuky zejména v metodologické rovině: důkladnější příprava bakalářských, diplomních a doktorandských seminářů, provázených samostatnými metodologickými semináři, se bezpochyby projevila ve větší kvalitě obhajovaných kvalifikačních prací, a to navzdory stále většímu kvantu studujících na IMS (od radostného „břemene“ zahraničních studujících odhlédnuto). Toto úsilí zaměřené „dovnitř“ ústavu se však neprojevilo směrem navenek: na stránkách časopisů, které se zabývají teoretickými otázkami souvisejících společenských věd, naši vyučující téměř absentují. Do produktivní epistemologické debaty o vztahu mezinárodních vztahů a politologie jsme nevstoupili, na pozvání k rozšíření této debaty např. o historiky jsme až na výjimky nereagovali.³

I z těchto důvodů bylo možné přivítat, že ředitel IMS zorganizoval na přelomu dubna/května 2011 v Peci pod Sněžkou výjezdní zasedání, které se podle původních představ mělo věnovat primárně „výzkumné koncepci IMS“ (s úvodním referátem prof. Křena), a to mj. i proto, že při opakujících se konkursech na ředitele ústavu/vedoucí kateder jsou při příslušném výběrovém řízení opakovaně předkládány a diskutovány „koncepční“ materiály z pera kandidátů na tuto funkci, které neprocházejí (a nemusí procházet) reflexním procesem v rámci celého ústavu. Před tímto zasedáním tak např. proběhl konkurs na vedoucího katedry NRS, kde jediný relevantní uchazeč – stávající vedoucí katedry prof. dr. Jiří Pešek – skicoval svoje představy v nevýhodné situaci, kdy rámcová středně- a dlouhodobá koncepce či dokument, který by si zasluhoval toho názvu) IMS jako celku chybí. Vzhledem k jeho dlouhodobému pobytu v zahraničí nad ním ani nemohla proběhnout žádoucí diskuse. Samo výjezdní zasedání však nakonec bylo zahlceno spíše technickými tématy (tvorba bakalářských seminářů a posudků, tvorba kreditů, magisterské akreditace atd.), u vědecko-pedagogické

³ Drulák, Petr (2007), „Zamyšlení nad českým oborem mezinárodních vztahů: Pokus o bourdieovský pohled“ *Mezinárodní vztahy*, 42 (3), 69-79. K tomu srov. i speciální (nečíslované) vydání téhož časopisu z r. 2006 (roč. 41, *Fórum k epistemologii společenských věd*).

koncepte ustrnulo na debatách o kýženém profilu absolventa (bez závěrů, jen se stanovením „domácích úkolů“), u výzkumné koncepte se dospělo ke zjištění, že je třeba zajistit dlouhodobě založený výzkum, který zaručí rostoucí příjem z publikací dle vládní metodiky. Podstatná byla ale shoda, že výzkum má být *primárně celoustavní*, tj. nikoliv na úrovni jednotlivých kateder, a že má umožnit efektivní integraci studujících doktorského, příp. i magisterského studia. Zároveň bylo v diskusi formulováno *střešní téma* (modernizace) a *subtémata* vzdělanost/školení, migrace, nerovnoměrný regionální vývoj, systémové změny), jež by měla být zkoumána v interdisciplinárním formátu vědců zastoupených na IMS (historie, politologie, mezinárodní vztahy s žádoucím posílením sociologie).⁴

Projednaný nástin výzkumného plánu se měl stát v letech 2012/13 základem žádosti na GA ČR o ustavení výzkumného centra; paralelní jednání o participaci fakulty a IMS v *Programech rozvoje vědních oblastí na UK* (PRVOUK), resp. v programu univerzitních výzkumných center (UNCE) nebyla v Peci, alespoň v plénu, předmětem diskusí. Tato velmi závažná jednání mohla proběhnout – po vyjasnění základních parametrů - až od léta (UNCE) resp. pozdního podzimu 2011 (PRVOUK), dělo se tak ovšem ve velmi úzkém okruhu osob a bez zpětné vazby na úkoly, vyplývající z bodu 6. h zápisu z Pece p. S., tj. bez vazby na projednání otázek vědecké a výzkumné koncepte na katedrách i v rámci celého ústavu, k němuž mělo dojít během podzimu 2011. Současný stav přípravy obou programů (počátek března 2012, tedy ještě definitivně neschválených) naznačuje možnou participaci IMS na programu P17 PRVOUK s názvem *Společenské vědy: zkoumání společnosti a politiky* (koordinátor doc. Kubát, spolu s FSV, FF, PF), resp. P20 *Kulturní, sociální a historická antropologie* (koordinátor doc. Horský z FHS, spolu s FSV), resp. na programu UNCE, které na IMS předpokládá vznik uměřeně financovaného *Centra pro výzkum kolektivní paměti* (předložil doc. Vykoukal) – si vyžaduje detailnější konkretizaci, a to i s ohledem na předpokládaný časový horizont.

3. Diskuse „o patro níže“ – na katedře NRS

Harmonogram plnění zápisu z Pece p. S. (zejm. zmíněného bodu 6.h) se z řady důvodů opozdil, nicméně lze přivítat iniciativu ředitele IMS doc. Vykoukala a v případě katedry NRS i jejího vedoucího prof. Peška věnovat této problematice zvláštní zasedání katedry NRS, a to v očekávání, že podobné schůze proběhnou i na ostatních katedrách (pokud již neproběhly). Jako podklad byla členům katedry rozeslána *Koncepce rozvoje katedry německých a rakouských studií IMS* z r. 2011, zpracovaná prof. Peškem u příležitosti výběrového řízení na funkci vedoucího katedry. V rámci katedry k ní ovšem tehdy žádná interní diskuse neproběhla, především vzhledem k delší nepřítomnosti prof. Peška v ČR (sabbatical). Vývojem diskusí v Peci p. Sněžkou je tato koncepce v některých ohledech již antikvována. Odhlédneme-li od retrospektivních a v některých ohledech diskutabilních pasáží, byly v ní formulovány dvě základní „výhledové priority“ NRS: 1. *Systematické pokrytí vývoje Německa a Rakouska po r. 1989*, resp. 2. *Německo v Evropě*.

⁴ Na poměrně silně zastoupené právní vědy (zejména na ZES, NRS) se kupodivu zapomnělo – asi proto, že dle přiložené prezenční listiny si „naši“ právníci na výjezdní zasedání nenašli čas.

Obě témata jsou bezpochyby relevantní, překvapuje však tvrzení – u prvního z nich – že „tato tematika totiž do jisté míry zatím vypadává jak za aktuálně, tak dějepisně pojatých kursů“. O čem jiném totiž je dosavadní výuka kolegů Mlsny, Kunštáta, Handla a Konráda (a nakonec i prof. Peška, např. v jím vedeném konversatoriu)? Otazníků nad koncepcí se vznáší více, základním rysem však je citelný redukcionismus oproti dosavadnímu zaměření katedry. Nesystémové je zejména vyloučení výzkumu česko-německých a česko-rakouských vztahů, které byly ve staré koncepci přirozeně zastoupeny. Bilaterální vztahy na všech úrovních, příp. související menšinová problematika, přitom figuruje ve studijních i vědeckých programech obdobně zaměřených pracovišť v sousedních státech Německa či Rakouska, např. na příslušném institutu amsterdamské univerzity, na několika ústavech a univerzitách v Polsku, ale u ve Francii, konkrétně i na příslušném pracovišti *études germaniques* univerzity ve Štrasburku, s nímž v poslední době spolupracuji (G. Humbert-Kittel, Ch. Jacques). V koncepci se přitom na jiném místě zmiňuje důležitost angažmá jednotlivých pracovníků v bilaterálních historických komisích. Koncepce nezohledňuje reálnou výuku pracovníků katedry ve vazbě na vyučované obory/programy (např. pražsko-řezenská *česko-německá studia*, kde právě „vztahově“ pojaté kursy (a např. i moje výuka) mají své místo a význam. Podnětná schůze katedry 28. 2. 2012 přinesla četné návrhy na korekturu a doplnění tohoto dokumentu (a to mnohdy zásadní), nepřinesla však prozatím – kromě určitých verbálních příslibů – jeho revizi. Ta je i s ohledem na současný vývoj v programech PRVOUK a UNCE (a zde již formulovaným tematickým prioritám) velmi naléhavá, zejm. u UNCE je zjevné, že význam historicky orientovaných výzkumů bude větší a komplexnější než v předložené koncepci.

4. Perspektiva

Koncepční debaty je ovšem třeba vést souběžně resp. především na úrovni *institut – katedry*, separátní schůze kateder na toto téma mohou mít jen velmi omezený výstup. Představit si lze spíše nominaci zainteresovaných kolegyň/kolegů (z každé katedry 2-3), kteří by pracovali v ad hoc komisi/redakční skupině, jež by připravila k širší diskusi, nejlépe na příští výjezdní zasedání, základní návrh koncepce IMS. Ta by měla mít 1) *retrospektivně-reflexivní úvod* (Bestandsaufnahme) s jasným popisem kladných i záporných stránek současného stavu institutu. Na ni by měla navazovat 2) *vědeckopedagogická koncepce*, zpracovaná i v návaznosti na diskuse o profilu absolventa a na dlouhodobější „poptávku“ trhu práce, včetně akademického trhu práce. Samozřejmě by obsahovala i 3) *vědeckovýzkumnou koncepci*, která by zohlednila současný stav areálních studií (a příslušných kompozitních oborů) ve světě, aniž by ovšem podlehla nenaplnitelné ambici „vyřešit“ složité teoretické otázky, které jsou s nimi v současné ostré konkurenci sociálních věd a jejich vzájemně „naježených“ diskursů, metod a paradigmat spjaty. Rozhodně by neměla podlehnout panickému prezentismu, který nyní v honbě za penězi a vliv ovládá mnohé aktéry vědní a vysokoškolské politiky.

Formulaci této koncepce by měl předcházet důkladný *screening faktického uplatnění našich absolventů v praxi*, jejich zkušeností a přání, resp. zpětného hodnocení znalostí nabytých během studia na IMS (využít lze zejména již částečně vybudované sítě alumnů IMS); ten by byl korektivem k hodnocení výuky současnými studujícími. Vhodný by byl i

screening dosavadních vědeckých aktivit a potenciálů členů institutu, které nejsou – i díky rozšířené praxi částečných úvazků, resp. paralelních úvazků na jiných vědeckých a vysokoškolských institucích – z dosavadních dotazníků mnohdy zcela zřejmé a komplexní. Při práci na koncepci půjde mnohdy i o zúročení textů a úvah, které na půdě IMS vznikly jaksi *privatissime*, resp. byly předloženy k diskusi bez náležitého ohlasu. Výsledný produkt by měl projít externí oponenturou, včetně oponentury zahraniční: IMS a jeho jednotliví pracovníci disponují dostatečnou sítí kontaktů, které by takovou oponenturu umožnily.

Po nutné celoustavní diskusi by bylo možno přikročit ke konečné redakci, kterou by konfirmovalo vedení IMS. Následně by pak byly legitimní úvahy o konkrétní organizaci institutu, zejména při sestavování vědeckých ad hoc týmů, které by – projektově definovány – měly jít napříč ústavem. Koordinací a bezprostředním řízením vědy na IMS by mohl mít (delegací od ředitele) zástupce ředitele pro vědeckou činnost, kterému by tyto týmy podléhaly. Stávající či nově reorganizované katedry by měly být především *organizačními jednotkami výuky*, i když je stále více zjevné, že „obhospodařujeme“ -li více oborů definovaných mimo teritoriální půdorys tradičních kateder, stává se samotný institut katedry dosti problematický. Vzhledem k jejich určité „zapouzdřenosti“, projevující se u pedagogů i studentů, by je bylo vhodné strukturálně, tematicky i personálně otevřít a propojit – např. snížením počtu kateder a časem i redefinicí studijních oborů (snížení počtu magisterských oborů s možností teritoriálních specializací resp. modulů). Poslední dvacetiletí totiž podstatně změnilo naše čtení a chápání prostoru: 90. léta například nebyla v ČR příliš příznivá střední Evropě a jejímu vnímání jako svébytné historické, kulturní, politické a hospodářské entity (viz motiv „úprku na Západ“ v tehdejších koncepcích české zahraniční politiky, zejména po rozdělení ČSFR). Naopak „Západ“ dnes vidíme diferencovaněji, současně tektonické změny v EU ostatně naznačují vymezení „nových“, určitými společnými znaky definovaných subregionů EU. Negativně-anxiosní fascinace Německem (či Německem a Rakouskem dohromady) mizí: Německo na jedné straně posílilo svoji klíčovou roli v EU jako celku (a v pomyslném „starém“ Západě), na druhé straně významně obnovilo svůj vliv a postavení ve střední Evropě. Rovněž tradiční optika Balkánu se výrazně mění, příp. *balkánská studia* by zřejmě byla obhájitelná jen z historických důvodů. Je to ale dostačující? Podobné „nové čtení“ politických a hospodářských map lze zjevně konstatovat i v jiných námi zkoumaných regionech. Známa věta Karla Schlögela, že „v prostoru čteme čas“ platí v našich úvahách i obráceně „v čase čteme prostor“ - stále nově a překvapivě/překvapeně.⁵ Vedle *tradičních teritorií* získávají stále větší význam *teritoria sociální*, v postmoderní době stále více definovaná mobilitou a vytvářením *suprateritoriálních sítí a identit*, které konkurují tradičním moderním identitám. Počet specializovaných „teritoriálních“ kateder by tedy rozhodně neměl narůstat, ba právě naopak. Redefinice a diferenciací zkoumaných a tradovaných teritorií by měla probíhat ve „velkoplošnějším“ institucionálním rámci – tak např. katedra typu NRS se z tohoto pohledu jeví jako kombinace exkluzivity, zvyku a anachronismu. Výsledná podoba by měla sledovat primárně praktické a funkční vymezení (viz návrhy O. Konráda), přičemž je v počáteční fázi diskusí pochopitelné, že z perspektivy

⁵ Viz SCHLÖGEL, Karl: *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. München 2003, s. 81-268. Srov. KUCHENBUCH, David/LUKS, Timo/SCHLIMM, Anette: *Rezensionsforum Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. In: *Fastforward 2* (2008), s. 20-30.

jednotlivých nynějších kateder (zejména „evropských“) vypadá i takto prakticky pojatá prostorotvorba poněkud odlišně.

Samostatným problémem je metodologická stránka budoucí koncepce. Ta může stěžít vyřešit všechna dilemata teritoriálních studií coby „integrativní“ vědecké disciplíny či clusteru disciplín. Koncepce by měla v této souvislosti nastínit jakousi *mezioborovou kulturu výzkumu a výuky* na IMS, která bude respektovat dynamiku diskursů a vědeckých paradigmat jednotlivých u nás zastoupených oborů. Půjde o to neuzavřít se v nich, vnímat aktivně „sousední“ disciplíny. Tak např. historik *bude muset* alespoň rámcově sledovat teoretický vývoj v oboru mezinárodních vztahů, politologie atd., a vice versa), přitom neopomenout pěstovat kontakt se svým profilujícím oborem, tj. nerozplynout se v adorované, avšak bezbřehé multidisciplinaritě jako - u nás od dob českého předsednictví v Radě EU zvláště pověstná - kostka cukru. Tak např. historii nelze degradovat na úlohu jakéhosi „lepidla“ mezi stále divergujícími etablovanými sociálními vědami (Jiří Pešek v dopisu do Pece podobně chápe i geografii) či přidělovat jí role v časových horizontech, které ještě většina z nás považuje za právě prožívanou současnost, v níž tradiční „Werkzeug des Historikers“ lze použít jen stěží. Podobně ji nelze jen letmo deklarovat (spolu s ekonomii, právem či veřejnou správou) jako „spojenecký“ vědní obor pro zkoumání společnosti a politiky, v němž je privilegované postavení „základních věd“ vyhrazeno politologii a sociologii (Michal Kubát v návrhu programu P17 PRVOUK). I tento příklad ukazuje, že diskuse nad novou celkovou koncepcí IMS je „na spadnutí“, ne-li již dokonce *überfällig*.

Miroslav Kunštát

24. března 2012